

Лао-цзи верхи на буйволі залишає Китай.
(Старовинна китайська книжкова гравюра).

Дао, яке може бути виражене словами, не є постійним дао. Ім'я, що може бути назване, не є постійним ім'ям. Безіменне є початком неба і землі, наділене ім'ям — це мати всіх речей.

Тому той, хто вільний від пристрастей, бачить чудесну таємницю дао, а хто має пристрасті, бачить його тільки в кінцевій формі. Обидва вони, безіменне і наділене ім'ям, мають те саме походження, але з різними назвами. Разом вони зветься найглибшими. Перехід від одного найглибшого до другого — двері до всього чудесного.

Коли в Піднебесній дізнаються, що прекрасне є прекрасним, з'являється і потворне. Коли всі дізнаються, що добре є добром, виникає і зло. Тому буття й небуття породжують одне одного, важке і легке створюють одне одного, довге і коротке співвідно-

сяться одне з одним, високе й низьке визначаються одне одним, звуки, зливаючись, творять гармонію, попереднє й наступне йдуть одне за одним. Тому до-

Перекладено за виданнями: Чжуцзи цзичен. Т. 3. — Шанхай, 1935; Древнекитайская философия. Т. 1. — Москва, 1972.

© Ян Хін-шун, Жозеф Ліньов, 1998, переклад.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Нині читачі «Всесвіту» дістають змогу ознайомитися з першим українським перекладом найвидатнішого твору класичної доби стародавнього Китаю — книгою «Даодецзин» («Книга про дао і де»), тобто книгою про Шлях і про властивості людської природи, — яка поряд із книгою «Луньюй» («Бесіди та висловлювання»), складеною учнями Конфуція, належить до найушлюбленіших, найшанованіших і найзагадковіших творів китайської літератури.

Новочасні китайські дослідники книги «Даодецзин» Лян Цічао, Го Можо, Гу Цзегань та інші, що продовжують працю своїх незліченних попередників (а історія вивчення та коментування книги «Даодецзин» налічує понад 2000 років), розходяться в думках щодо часу її створення та щодо історичної постаті самого Лао-цзи — людини, якій традиція приписує авторство цієї книги, основоположника даоського філософського вчення. Що ж нам відомо про нього з китайських історичних (або історико-легендарних) джерел?

Як свідчить історик Сима Цянь (II — I ст. до н. е.), Лао-цзи (власне, це не ім'я, а прізвище, що означає Старий) мав прізвище Лі, а ім'я — Ер (або Дань) і служив хранителем державного архіву в царстві Чжоу. Сима Цянь пише і про його зустріч з Конфуцієм (Кун-цзи), зазначаючи, що останній приходив до Лао-цзи на пораду, щоб вислухати повчання. Оскільки ж шукати поради звичайно приїздили молодші до старших, Лао-цзи, отже, був старшим сучасником Конфуція і народився, очевидно, в першій половині VI ст. до н. е. (Дехто з дослідників навіть зважується подати точні

сконалий мудрістю, звершуючи свої діла, воліє не діяти; здійснюючи своє вчення, не вдається до слів; приводячи до змін речей, він не здійснює їх сам; створюючи, не володіє створеним: приводячи в рух, не докладає до цього зусиль; успішно звершуючи щось, не пишається. Оскільки він не пишається, його заслуги не можуть бути відкинуті.

3

Якщо не шанувати мудрих, то в народі не буде чвар. Якщо не цінувати рідкісних предметів, то не буде злодіїв серед народу. Якщо не показувати того, що може будити заздрість, то не будуть хвилюватися серця народу. Тому, керуючи країною, досконалий мудрістю робить серця підданців порожніми, а шлунки — повними. Його правління послаблює їхню волю і зміцнює їхні кістки. Його влада постійно прагне, щоб у народу не було знань і пристрастей, а ті, що мають знання, не зважувались діяти.

Здійснення недіяння завжди приносить спокій.

4

Дао порожнє, але в прояві невичерпне. О незглибиме! Воно видається правітчизною всіх речей.

Якщо зменшити його проникність, звільнити його від хаотичності, потьмарити його блиск, уподібнити його до порошинки, воно видаватиметься дійсно сущим. Я не знаю, чиє воно породження, я лише знаю, що воно було перше від небесного володаря.

5

Небо та земля не наділені людинолюбством і дають усім істотам можливість жити власним життям. Досконалий мудрістю не наділений людинолюбством і дає народові можливість жити власним життям.

Хіба простір між небом і землею не схожий на ковальський міх? Що більше в ньому порожнечі, то довше він діє, що дужчий у ньому рух, то більше з нього виходить вітер.

Той, хто багато говорить, часто зазнає невдачі, тому краще дотримуватись міри.

роки життя Лао-цзи: 579 — 499 рр. до н. е.) Лао-цзи, за свідченням Сима Цяня, тривалий час жив у столиці Чжоу, розробляючи вчення про *дао* і *де*, тобто про шлях речей та його прояви в людському житті. Вражений занепадом царства, він покинув службу і вирушив на Захід. Начальник західної пограничної застави, зустрівши уславленого філософа, попросив його залишити хоч що-небудь для своєї країни. Лао-цзи дав йому рукопис книги «Даодецзін» і вирушив далі — назавжди. «Кінець його невідомий», — пише Сима Цянь. Деякі мальовничі подробиці цього самого епізоду подано в книзі «Лесянь чжуань» («Життєписи чародіїв»), що приписується Лю Сяну (I ст. до н. е.), але насправді була створена, мабуть, на три-чотири століття пізніше. Охоронець західної застави помітив, як зі сходу, тобто з глибини царства Чжоу, насувається дивна фіалкова хмара. Мудрий охоронець збагнув, що до кордону наближається *дао-жень* («людина *дао*»). І справді, невдовзі біля застави з'явився величний старець верхи на бику. Охоронець застави низько схилився перед Лао-цзи, який передав йому «Даодецзін», проїхав заставу і зник назавжди. Саме так — верхи на бику — відтоді зображують Лао-цзи в традиційному китайському живописі.

Втім, оскільки відомий нині «Даодецзін» несе на собі також і відбиток дещо пізніших часів, частина дослідників припускає, що пам'ятку було створено пізніше — в IV — III ст. до н. е.; ще інші вважають, що між часом життя Лао-цзи і часом реального запису пам'ятки «Даодецзін» побутував в усній формі, тобто передавався з уст в уста учнями та послідовниками Лао-цзи.

Книга «Даодецзін» — це водночас і поема, що має струнку ритмічну організацію (що, зокрема, переконливо показав академік М. Й. Конрад), і поетико-філософський

Перетворення незримого дао нескінченні. Дао — найглибша брама народження. Найглибша брама народження — корінь неба та землі. Воно існує вічно, подібно до нескінченної нитки, і його дія невичерпна.

Небо та земля — довговічні. Небо та земля довговічні тому, що вони існують не для себе. Ось чому вони можуть бути довговічні.

Тому досконалий мудрістю ставить себе позаду від інших, завдяки чому він опиняється попереду. Він нехтує своїм життям, і тим самим його життя зберігається. Чи не відбувається це через те, що він нехтує власними інтересами? Навпаки, він діє згідно з власними інтересами.

Найвища чеснота подібна до води. Вода дає користь усім істотам і не бореться з ними. Вона є там, де люди не хотіли б бути. Тому вона схожа на дао.

Людина, наділена найвищою чеснотою, так само як і вода, мусить селитися ближче до землі; її серце мусить іти на поклик внутрішніх спонук; у стосунках з людьми вона мусить бути приязною; слова мусять бути щирі; керування країною мусить бути послідовне; у справах вона мусить виходити з можливостей; у діях мусить враховувати час. Оскільки вона, так само як вода, не бореться проти речей, — вона не робить помилок.

Краще нічого не робити, аніж прагнути щось наповнити. Якщо чимось гострим весь час користуватися, воно не зможе довго зберігати свою гострінь. Якщо в покої повно золота і яшми, то ніхто не зможе їх уберегти. Якщо багаті та вельможні виявляють пиху, вони самі на себе накликають лихо.

Коли справу завершено, людина має відійти. У цьому закон небесного дао.

трактат. Наріжним каменем книги є ідея «дао» — «шляху», на якому стають самі собою Небо і Земля, народжуються всі речі й світові стихії, від найменших часточок «ці» до «єдиного», тобто втілення світової цілості, а на первісних стадіях космогонії — світового хаосу. За Лао-цзи, «дао» як загальне буття не має ні форми, ні образу; «дао» як світовий закон — це «безіменний початок неба і землі». Зміни в світі відбуваються згідно з принципами природності і реалізуються в «де» — проявах людської природи, підпорядковані «дао» як першопричині, закону і непізнаваному абсолюту. Зрозуміло, що «недіяння» («увей») у «Даодецзіні» — це аж ніяк не бездіяльність у нашому розумінні слова, а, навпаки, дії у згоді з вищими закономірностями світового буття, які призводять до найвищих результатів і поєднують людину з природним існуванням, повертають людині втрачену гармонію. Наявні в «Даодецзіні» і посилення на фундаментальні поняття давньокитайської міфології «інь» і «ян», що походять із космогонічних уявлень: згідно з міфом, у безформному мороці народилися два духи (або двоє богів), що почали впорядкування світу. Згодом вони розділились: «ян» став керувати небом, а «інь» — землею; завдяки цьому й відбулося становлення Всесвіту, світового ладу.

«Даодецзін» був перекладений багатьма європейськими мовами і незмінно справляв величезне враження на читачів. (Наприклад, як зауважив академік В. М. Алексеев, ця книга мала певне значення для формування морально-філософських поглядів Л. М. Толстого.) Друкований нині український переклад «Даодецзіна», віриться, послужить справі дальшого наближення до нас фундаментальних цінностей багатовікової китайської культури.

Якщо душа й тіло будуть у єдності, чи можна її зберегти? Якщо зробити дух м'яким, чи можна стати незворушним, подібно до новонародженого? Якщо споглядання стане чистим, чи можливі тоді омани? Чи можна любити народ і керувати країною, не вдаючись до мудрості? Чи можливі перетворення в природі, якщо діяти помірковано? Чи можливе здійснення недіяння, якщо спізнати всі взаємовідносини в природі?

Створювати і виховувати суще; створюючи, не володіти тим, що створено; приводячи в рух, не докладати до цього зусиль; керуючи, не вважати себе володарем — ось що називається найглибшим *де*.

11

Тридцять спиць поєднані в одній маточині, утворюючи колесо, але вжиток колеса залежить від порожнечі поміж спицями. З глини роблять посудини, але вжиток посудин залежить від порожнечі в них. Пробивають двері й вікна, будуючи оселю, але вжиток оселі залежить від порожнечі в ній. Ось чому корисність чогось наявного залежить від порожнечі.

12

П'ять кольорів притуплюють зір. П'ять звуків притуплюють слух. П'ять смакових відчуттів притуплюють смак. Швидка їзда і полювання хвилюють серце. Коштовні речі спонукають людину до злочинів. Тому досконалий мудрістю прагне до того, щоб жити в достатку, а не до того, щоб мати гарні речі. Він відмовляється від останнього і обмежується першим.

13

Слава та ганьба подібні до жаху. Вельможність подібна до великого нещастя в житті. Що означає: слава та ганьба подібні до жаху? Це означає, що люди, які стоять нижче, набувають славу із жахом і втрачають її також із жахом. Це й називається — слава та ганьба подібні до жаху.

Що означає: вельможність подібна до великого нещастя в житті? Це означає, що я маю велике нещастя, тому що я дорожу самим собою. Коли я не дорожитиму самим собою, тоді в мене не буде й нещастя. Тому вельможний, самовіддано слугуючи людям, може перебувати серед них.

14

Дивлюся на нього й не бачу, а тому називаю його невидним. Слухаю його й не чую, тому називаю його нечутним. Намагаюсь ухопити його і не досягаю, тому називаю його найменшим. Не треба прагнути дізнатись про джерело його, тому що це єдине. Його верх не освітлений, його низ не затемнений. Воно нескінченне і не може бути назване. Воно знову повертається до небуття. І ось називають його формою без форм, образом без істоти. Тому називають його неясним і туманним. Зустрічаюся з ним і не бачу його обличчя, йду за ним і не бачу його спини.

Дотримуючись стародавнього дао, аби оволодіти речами, що існують, можна спізнати стародавнє начало. Це називається *принципом дао*.

15

У давнину ті, що мали нахил до вченості, знали найменші і найтонші речі. Але іншим їхня глибина невідома. Оскільки вона невідома, я довільно даю їм опис: вони були несміливі, як ті, що переходять узимку потік; вони були нерішучі, ніби боялися своїх сусідів; вони були поважні, наче гості; вони були

обережні, наче переходили танучу кригу; вони прості, немов необроблене дерево; вони були неосяжні, немов долина; вони були непроникні, немов каламутна вода. Це були ті, що, заховуючи спокій, уміли брудне зробити чистим. Це були ті, що своїм умінням зробити довговічний рух спокійним сприяли життю. Вони дотримувались дао і не бажали надмірного. Не бажуючи надмірного, вони обмежувались тим, що існує, і не створювали нового.

16

Треба зробити своє серце вкрай безстороннім, твердо зберігаючи спокій, і тоді всі речі будуть змінюватись самі собою, а нам залишиться лише споглядати їхнє повернення. У світі — велике розмаїття речей, але й вони повертаються до свого початку. Повернення до початку називається спокоєм, а спокій називається поверненням до сутності. Повернення до сутності називається сталістю. Знання сталості називається досягненням ясності, а незнання сталості призводить до безладу і, як наслідок, до зла. Той, хто знає сталість, стає досконалим; той, хто досяг досконалості, стає справедливим; той, хто досягнув справедливості, стає володарем. Той, хто стає володарем, слухає неба. Той, хто слухає неба, слухає дао. Той, хто слухає дао, вічний; і такий володар до кінця життя не наражатиметься на небезпеку.

17

Найкращий володар той, про кого народ знає лише те, що він існує. Трохи гірші ті володарі, які вимагають, щоб народ їх любив і звеличував. Ще гірші ті володарі, що народ їх боїться; і гірші від усіх ті володарі, що народ їх зневажає. Тому той, хто не заслуговує довіри, не має довіри у людей. Хто вдумливий і стриманий у словах, з успіхом вершить справи, і народ каже, що він діє згідно з природою.

18

Коли відкинули велике дао, з'явилися «людинолюбність» і «справедливість». Коли з'явилося мудрування, постало й велике лицемірство. Коли шість родичів сваряться, тоді з'являються «синівська шаноба» та «батьківська любов». Коли в державі панує безладдя, тоді з'являються «вірні слуги».

19

Коли буде відкинуто мудрування та вченість, народ буде в сто разів щасливіший; коли буде відкинуто «людинолюбність» і «справедливість», народ повернеться до синівської шаноби та батьківської любові; коли не стане хитрощів і захланності, зникнуть злодії та розбійники. Ці три речі походять від браку знань. Тому слід вказувати людям, що вони мусять бути простими й скромними, гамувати свої бажання й позбуватися пристрастей.

20

Коли буде відкинуто вченість, тоді не буде й печалі. Яка ж мала відмінність між обіцянкою та лестощами і яка велика відмінність між добром і злом! Треба уникати того, чого люди бояться.

О! Який хаотичний світ, у якому ще й досі немає ладу! Всі люди радісні, наче присутні на врочистому частуванні або святкують прихід весни. І лише я один спокійний і не виставляю себе напоказ. Я — неначе дитина, яка не прийшла у світ. О! Я лину! Здається, немає місця, де я міг би зупинитись. Усі люди повні бажань, і лише я один подібний до того, хто відмовився від усього. Я — серце дурної людини. О, яке порожнє! Всі люди сповнені світлом. Лише я один подібний до того, хто занурений у морок. Усі люди допитливі, і лише я один

байдужий. Я подібний до того, хто лине у просторі світу і не знає, де йому зупинитись. Усі люди виявляють свій хист, і лише я один схожий на ницого та дурного. Лише я один відрізняюсь від інших тим, що бачу основу в їжі.

21

Зміст великого де підлягає тільки дао. Дао безтілесне. Дао туманне і невиразне. Проте в його туманності і невиразності містяться образи. Воно туманне і невиразне. Проте в його туманності й невиразності сховані речі. Воно глибоке й темне. Проте в його глибині й темряві сховані найтонші частинки. Ці найтонші частинки наділені найвищою дійсністю й достовірністю.

З давніх часів до наших днів його ім'я не зникає. Лише йдучи за ним, можна спізнати початок усіх речей. Яким чином ми спізнаємо початок усіх речей? Тільки завдяки йому.

22

У давнину говорили: «Занепале стає досконалим, криве — прямим, порожнє — наповненим, старе змінюється новим. Прагнучи малого, досягаєш багато чого; прагнення здобути багато призводить до оман». Тому досконалий мудрістю дослухається до цього повчання, що ним слід керуватися в Піднебесній. Досконалий мудрістю виходить не тільки з того, що сам бачить, тому може бачити ясно; він не вважає, що правий лише він, тому може володіти істиною; він не вславляє себе, тому має заслужену славу; він не підносить себе, тому він старший серед інших. Він нічому не протидіє, тому він непереможний у Піднебесній.

Слова стародавніх: «Занепале стає досконалим» — хіба це порожні слова? Вони справді вказують людині шлях до правдивої досконалості.

23

Треба менше говорити, прагнути природності. Швидкий вітер не віє впродовж усього ранку, потужна злива не протриває весь день. Хто робить це все? Небо й земля. Навіть небо й земля не можуть зробити що-небудь довговічним, а тим більше — людина. Тому людина служить дао. Хто служить дао, той тотожний дао. Хто служить де, той тотожний де. Той, хто втрачає, тотожний втраті. Той, хто тотожний дао, набуває дао. Той, хто тотожний де, набуває де. Той, хто тотожний втраті, набуває втрачене. Лише сумніви породжують зневіру.

24

Хто піднявся навшпиньки, не може довго стояти. Хто робить великі кроки, не може довго йти. Хто сам себе виставляє на світло, той не блищить. Хто сам себе вихваляє, той не здобуде слави. Хто нападає, той не досягне успіху. Хто сам себе підносить, не може стати старшим серед інших. Якщо виходити з дао, все це називається зайвим бажанням і марним поведженням. Таких ненавидять усі створіння. Тому людина, наділена дао, цього не робить.

25

Ось річ, яка в хаосі виникає, раніше від неба й землі народжена! О беззвучна! О позбавлена форми! Самотньо стоїть вона і не змінюється. Повсюди діє і не має перепон. Її можна вважати матір'ю Піднебесної. Я не називаю її на ім'я. Позначаючи ієрогліфом, назву її дао; довільно даючи їй ім'я, назву її «велике». Велике — воно в безмежному русі. Перебуває в безмежному русі й не досягає краю. Не досягаючи краю, воно повертається до свого витoku. Ось чому велике дао, велике небо, велика земля, великий також і володар. У Всесвіті є четверо великих, і серед них — володар.

Людина підлягає законам землі. Земля підлягає законам неба. Небо підлягає законам дао, а дао підлягає самому собі.

26

Важке — основа для легкого. Спокій — головне у русі. Тому досконалий мудрістю, йдучи весь день, не відходить від возу з тяжким вантажем. Хоч він живе чудовим життям, він у нього не поринає. Чому володар десяти тисяч колісниць, зайнятий собою, так зневажливо дивиться на світ? Зневага руйнує його основу, а квапливість його призводить до втрати влади.

27

Той, хто вміє ходити, не залишає слідів. Той, хто вміє говорити, не припускається помилок. Той, хто вміє рахувати, не вдається до рахівниці. Хто вміє зачиняти двері, не користується засувом і зачинає їх так міцно, що відчинити їх неможливо. Хто вміє зав'язувати вузли, не вдається до мотузки, але зав'яже так міцно, що розв'язати неможливо. Тому досконалий мудрістю незмінно вміло рятує людей і не покидає їх. Він завжди вміє рятувати живі створіння, тому він не покидає їх. Це називається глибокою мудрістю. Таким чином, чеснота є вчителем недобрих, а недобрі — її опорою. Якщо недобрі не цінують свого вчителя і чеснота не любить свою опору, то вони, хоч і мають себе за розумних, занурені в сліпоту. Ось що найважливіше і найглибше.

28

Хто, знаючи свою хоробрість, зберігає скромність, той, подібний до гірського струмка, стає головним у країні. Хто став головним у країні, той не покидає постійного де і повертається до стану немовляти. Хто, знаючи святкове, зберігає для себе буденне, той стає прикладом для всіх. Хто стає прикладом для всіх, той не відривається від постійного де і повертається до первісного. Хто, знаючи свою славу, зберігає для себе безвісність, той стає головним у країні. Хто став головним у країні, той досягає досконалості у постійному де і повертається до природності. Коли природність розпадається, вона перетворюється на засіб, за допомогою якого досконалий мудрістю стає володарем, і великий лад не руйнується.

29

Якщо хто-небудь силоміць намагається оволодіти країною, то, бачу я, він не досягає своєї мети. Країна подібна до таємничого глека, що до нього не можна доторкнутися. Якщо хто-небудь торкне його, то зазнає невдачі. Якщо хто-небудь схопить його, то його втратить.

Тому одні створіння йдуть, інші — йдуть услід за ними; одні розквітають, інші засихають; одні зміцнюються, інші занепадають на силі; одні створюються, інші обертаються на руїну. Тому досконалий мудрістю відмовляється від надмірностей, зрікається розкошів та марнотратства.

30

Хто служить владці народу за допомогою дао, не підкорює інших країн своїм військом, бо це може обернутися проти нього. Де побувало військо, там ростуть терен та будяки. Після великих війн настають голодні роки.

Удатний полководець перемагає й на цьому зупиняється. Він не сміє чинити насильство. Він перемагає і не вславляє себе. Він перемагає і не нападає. Він перемагає і не пишається з того. Він перемагає тому, що його до цього змушують. Він перемагає, але він не войовничий.

Коли створіння, повне сил, стає старим, це називається відсутністю дао. Хто не дотримується дао, той гине завчасно.

Добре військо — це засіб, що породжує нещастя, його ненавидять усі створіння. Тому людина, що дотримується дао, до нього не вдається.

Шляхетний володар у мирні часи воліє бути поступливим стосовно сусідніх країн і лише на війні вдається до насильства. Військо — це знаряддя нещастя, тому шляхетний володар не прагне вдаватись до нього, він застосовує його, лише коли його до цього змушують. Головне полягає в тому, щоб зберігати спокій, а в разі перемоги себе не вславляти. Вславляти себе перемогою — це означає радіти вбивству людей. Той, хто радіє вбивству людей, не може здобути співчуття в країні. Добробут створюється повагою, а нещастя походить від насильства.

Ліворуч шикуються воєначальники флангів, праворуч стоїть полководець. Кажуть, що їх треба зустріти поховальним ходом. Якщо вбивають багатьох людей, над цим треба гірко плакати. Перемогу слід відзначати поховальним ходом.

32

Дао вічне і безіменне. Хоч воно й безмежно мале, ніхто в світі не може підкорити його собі. Якщо вельможі й володарі можуть його дотримуватись, то всі істоти самі стають супокійними. Тоді небо й земля зіллються в гармонії, настануть щастя й добробут, а народ заспокоїться без наказу.

При встановленні ладу з'явилися імена. Оскільки постали імена, треба знайти межу їхнього застосування. Знання межі дає можливість позбутися небезпеки.

Коли дао присутнє в світі, все, що існує, вливається в нього, подібно до того як гірські ручаї течуть до рік і морів.

33

Той, хто знає людей, розважний. Той, хто знає себе, освічений. Той, хто перемагає людей, повен сили. Той, хто перемагає себе, могутній. Той, хто знає достаток, багатий. Той, хто діє вперто, той має волю. Хто не втрачає своєї природи, довговічний. Хто помер, але не забутий, той безсмертний.

34

Велике дао розлите повсюди. Воно може бути праворуч або ліворуч. Завдяки йому все, що існує, народжується і не припиняє свого зростання. Воно здійснює подвиги, але слави собі не бажає. З любов'ю виховуючи всі створіння, воно не вважає себе їхнім володарем. Воно ніколи не має власних бажань, тому його можна назвати зникомим. Усе, що існує, повертається до нього, але воно не мислить себе їхнім володарем. Його можна назвати великим. Воно стає великим, тому що ніколи не вважає себе таким.

35

До того, хто являє собою великий образ дао, приходять весь народ. Люди приходять, і він їм не чинить шкоди. Він приносить їм мир, спокій, музику та їжу. Навіть мандрівник у нього зупиняється.

Коли дао виходить з вуст, воно прісне й не має смаку. Воно незрима, і його не можна почути. У діянні воно невичерпне.

36

Щоб стиснути що-небудь, треба спершу його розширити. Щоб послабити що-небудь, треба спершу його зміцнити. Щоб витлумити що-небудь, треба спершу дати йому розцвісти. Щоб забрати у когось що-небудь, треба спершу

йому це дати. Це називається глибокою істиною. М'яке і слабке перемагають тверде й міцне. Як риба не може покинути глибину, так і держава не повинна виставляти людям напоказ свої досконалі методи керування.

37

Дао постійно здійснює недіяння, проте нема нічого, чого б воно не робило. Якщо вельможні й володарі будуть дотримуватись його, то всі створіння будуть змінюватися самі собою. Якщо ті, які змінюються, захочуть діяти, я буду стримувати їх за допомогою простого буття, що не має ім'я. Просте буття, не наділене ім'ям, нічого для себе не бажає. Відсутність бажання приносить спокій, і тоді лад у країні встановиться сам собою.

38

Людина з вищим де не намагається робити добрі справи, тому вона добродісна; людина з нижчим де не залишає наміру робити добрі справи, тому вона не добродісна; людина з вищим де бездіяльна і здійснює недіяння; людина з нижчим де діяльна і її дії нарочиті; наділений вищим людинолюбством діє, здійснюючи недіяння; наділений вищою справедливістю діяльний, і його дії нарочиті; людина, що в усьому дотримується ритуалу, діє, сподіваючись на обопільність. Якщо вона не зустрічає обопільності, то вдається до покарання. Ось чому де з'являється лише після втрати дао, людинолюбство — після втрати де, справедливість — після втрати людинолюбства, ритуал — після втрати справедливості. Ритуал — це ознака відсутності довіри й відданості. В ритуалі — початок заворушень.

Зовнішній вигляд — це квітка дао, початок неущта. Тому велика людина бере істотне і залишає мізерне. Вона бере плід і відкидає його квітку. Вона воліє перше і відмовляється від другого.

39

Ось ті, які з давнини перебувають у єдності. Завдяки єдності небо стало чистим, земля — непорушною, дух — чуйним, долина — квітучою, і почали народжуватися усі істоти. Завдяки єдності вельможні та володарі стають взірцем для світу. Ось що створює єдність.

Якщо небо не чисте, воно руйнується; якщо земля хистка, вона розколюється; якщо дух не чуйний, він зникає; якщо долини не квітнуть, вони перетворюються на пустелі; якщо істоти не народжуються, вони зникають; якщо вельможні та володарі не є взірцем шляхетності, вони будуть повалені.

Прості люди є основою для вельможних, а низьке є основою для високого. Тому вельможні та володарі самі називають себе самотніми, вбогими й нещасливими. Так буває тому, що вони не трактують простий люд як свою основу. Це хибний шлях. Якщо розібрати колісницю, від неї нічого не лишиться. Не можна вважати себе дорогоцінним, як яшма, а треба бути простим, як звичайний камінь.

40

Перетворення на протилежне — це діяння дао, слабкість — це властивість дао. У світі всі речі народжуються в бутті, а буття народжується в небутті.

41

Людина вищої вченості, довідавшись про дао, прагне його здійснення. Людина середньої вченості, довідавшись про дао, часом дотримується його, а часом його порушує. Людина нижчої вченості, довідавшись про дао, глузує з нього. Якби з дао не глузували, воно не було б дао. Тому існує приказка: хто

спізнає дао, схожий на темного; хто входить у дао, схожий на відступника; хто на висоті дао, схожий на заблуканого; людина вищої чесноти схожа на просту людину; високоосвічена людина схожа на людину зневажену; безмежна чеснота схожа на її нестачу; поширення чесноти схоже на її розкрадання; істинна правда схожа на її відсутність.

Великий квадрат не має кутів; велику посудину довго виготовляють; потужного звуку не можна почути; великий образ не має форми.

Дао сховане від нас і не має ім'я. Але тільки воно здатне допомогти всім істотам і привести їх до досконалості.

42

Дао породжує одне, одне породжує два, два породжує три, а три породжують усі істоти. Всі істоти носять у собі інь і ян, виповнені ці і творять гармонію.

Люди не люблять слів «самотній», «вбогий», «нещасливий». А проте гуни і вани називають себе цими іменами. Тому речі підносяться, коли їх принижують, і принижуються, коли їх підносять.

Чого навчають люди, того ж навчаю і я: потужні й жорстокі не вмирають своєю смертю. Цим я керуюсь у своєму навчанні.

43

У Піднебесній найслабші перемагають найдужчих. Небуття проникає скрізь і повсюди. Ось чому я знаю користь від недіяння. В Піднебесній нема нічого, що можна було б порівняти з ученням, яке не вдається до слів, і з користю від недіяння.

44

Що ближче — слава чи життя? Що дорожче — життя чи багатство? Що важче пережити — здобуття чи втрату? Хто багато зберігає, той зазнає великих втрат. Хто багато нагромаджує, той зазнає великих збитків. Хто знає міру, той не зазнає невдачі. Хто знає межу, той уникне загрози. Він може стати довговічним.

45

Велика досконалість схожа на щось недовершене, але її дія не може бути порушена; велика наповненість схожа на порожнечу, але її дія невичерпна. Велика прямота схожа на кривину; велика дотепність схожа на дурість; великий красномовець схожий на заїкуватого.

Ходіння долає холод, спокій долає спеку. Спокій створює лад у світі.

46

Коли в країні існує дао, коні угноюють землю; коли в країні відсутнє дао, бойові коні пасуться на околицях. Нема більшого лиха, ніж незнання меж своєї пристрасті; нема більшої небезпеки, ніж прагнення набувати багатства. Тому той, хто вміє вдовольнитися, завжди задоволений із свого життя.

47

Не виходячи з двору, можна спізнати світ. Не визираючи з вікна, можна бачити природне дао. Чим далі йдеш, тим менше пізнаєш. Тому досконалий мудрістю не ходить, а пізнає все. Він не бачить речей, але прозирає їхню сутність. Не діючи, він досягає успіху.

Хто навчається, щодня збільшує свої знання. Хто служить дао, день у день зменшує свої бажання. У безперервному зменшенні бажань людина досягає недіяння. Нема нічого такого, чого б не робило недіяння. Тому опанування Піднебесною завжди здійснюється через недіяння. Той, хто діє, не здатний оволодіти Піднебесною.

49

Досконалий мудрістю не має постійного серця. Його серце складається з сердець народу. Добрим я роблю добро і недобрим також роблю добро. Таким чином і виховується чеснота. Щирим я вірний і нещирим також я вірний. Таким чином і виховується щирість.

Досконалий мудрістю живе в світі спокійно і в своєму серці збирає думку народу. Він дивиться на народ, як на своїх дітей.

50

Створіння народжуються й помирають. З десяти людей троє йдуть до життя, троє — до смерті. З кожних десяти ще троє вмирають від власних діянь. Чому це так? Це стається тому, що у них надто сильне прагнення життя.

Я чув, що той, хто вміє оволодівати життям, ідучи по землі, не боїться носорога і тигра, вступаючи в битву, не боїться озброєних вояків. Носорогові нікуди встромити в нього свій ріг, тигрові ніде накласти на нього свої пазури, а воякам нікуди вразити його мечем. У чому причина? Це стається тому, що для нього не існує смерті.

51

Дао породжує речі, де вигодує їх. Речі оформлюються, форми завершуються. Тому немає речі, яка не шанувала б дао і не цінувала б де. Дао шановане, де ціноване, тому що вони не віддають наказів, а йдуть за природністю.

Дао породжує речі, де вигодує їх, вирощує їх, вдосконалює їх, робить їх зрілими, плекає їх, підтримує їх. Створювати і не привласнювати, творити і не хвалитися, будучи старшим, не володарити — ось що називається найглибшим де.

52

Піднебесна має начало, і воно — мати Піднебесної. Коли буде збагнута матір, можна буде пізнати її дітей. Коли вже відомі діти, треба знов пам'ятати про їхню матір. У цьому випадку до кінця життя людина не знатиме небезпеки. Якщо людина полишила свої бажання і звільняється від пристрастей, то до кінця життя у неї не буде втоми. Якщо ж вона потурає своїм пристрастям і поглинута своїми справами, їй не буде рятунку від бід.

Бачення найдрібнішого називається зіркістю. Збереження слабкості називається могутністю. Йти за сяйвом дао, осягати його найглибший сенс, не накликати на людей нещастя — це і є дотримання сталості.

53

Якби я володів знанням, то йшов би великим шляхом. Єдине, чого я боюся — це вузькі стежки. Великий шлях зовсім рівний, але народ любить стежки.

Якщо палац розкішний, то поля вкриті бур'янами, а хлібосховища зовсім порожні. Вельможні вдягаються у розкішні вбрання, носять гострі мечі, не вдовольняються простою їжею і нагромаджують зайві багатства. Все це зветься розбоек та нахвалянням. Це порушення дао.

Хто вміє твердо стояти, того не можна перекинути. Хто вміє спертися, того не можна повалити. Сини та онуки вічно берегти будуть про нього пам'ять.

Хто вдосконалює дао в собі самому, у того чеснота стає широкою. Хто вдосконалює дао в родині, у того чеснота стає великою. Хто вдосконалює дао в селі, у того чеснота стає широкою. Хто вдосконалює дао в царстві, у того чеснота стає багатою. Хто вдосконалює дао в Піднебесній, у того чеснота стає всеохопною.

За собою можна спізнати інших; за однією родиною можна спізнати інші; за одним селом можна спізнати інші; за одним царством можна спізнати інші; за однією країною можна спізнати всю Піднебесну. Яким чином я спізнаю, що Піднебесна саме така? Чинячи саме так.

55

Хто має в собі досконале де, той схожий на новонародженого. Отруйні комахи і змії його не ужалють, люті звірі його не схоплять, хижі птахи його не заклують. Кістки у нього м'які, м'язи слабкі, але він твердо дотримується дао. Не знаючи про спілку двох статей, він наділений здатністю творити живе. Він дуже чуйний. Він кричить цілий день, і голос його не змінюється. Він цілком гармонійний.

Знання гармонії зветься сталістю. Знання сталості зветься мудрістю. Збагачення життя зветься щастям. Прагнення володіти чуттями зветься впертістю. Створіння, повне сил, старішає — це зветься порушенням дао. Хто не дотримується дао, той гине завчасно.

56

Той, хто знає, не мовить. Той, хто мовить, не знає. Той, хто зрікається своїх бажань, відмовляється від пристрастей, стримує свою проникливість, звільняє себе від хаотичності, притьмарює свій блиск, уподібнює себе до порошокки, являє собою щонайглибше. Його не можна наблизити для того, щоб із ним поріднитися; його не можна наблизити для того, щоб ним нехтувати; його не можна наблизити для того, щоб із нього скористатися; його не можна наблизити для того, щоб його звеличити; його не можна наблизити для того, щоб його принизити. Ось чому воно шановане в Піднебесній.

57

Країна керується справедливістю; війна ведеться хитрістю. Піднебесну дістають у володіння шляхом недіяння. Звідки я це знаю? Ось звідки: коли в країні багато заборонних законів, народ стає вбогий. Коли у народу багато гострої зброї, в країні ширяться заворушення. Коли багато вмілих майстрів, множаться рідкісні речі. Коли стає більше законів і наказів, зростає кількість злодіїв та розбійників.

Тому досконалий мудрістю мовить: «Якщо я не дію, народ буде змінюватися сам; якщо я спокійний, народ буде сам виправлятися. Якщо я не кваплюсь, народ сам стає багатим; якщо я не маю пристрастей, народ стає щиросердим».

58

Коли уряд спокійний, народ стає щиросердим. Коли уряд діяльний, народ стає нещасним. О нещастя! Воно є опорою щастя. О щастя! У ньому міститься нещастя. Хто знає їхні межі? Вони нестали. Справедливість знову перетворюється на хитрість, добро — на зло. Людина вже давно блукає манівцями. Тому досконалий мудрістю справедливий і нічого не забирає у другого. Він безкорисливий і не шкодить іншим. Він правдивий і не робить нічого злого. Він світлий, але не бажає блищати.

Керуючи людьми і слугуючи небу, найкраще бути стриманим. Стриманість має бути головною турботою. Вона зветься вдосконаленням де. Вдосконалення де — всепереможне. Всепереможне наділене невичерпною силою. Невичерпна сила дає можливість оволодіти країною.

Начало, яким керується країна, довговічне, і називається глибоким і тривким, вічно суцим дао.

60

Керування великим царством нагадує приготування страви з дрібних риб. Якщо Піднебесною керувати згідно з дао, то злі духи померлих не будуть діяти. Злі духи будуть не лише бездіяльні, а й не зможуть чинити шкоду людям. Не лише вони не зможуть шкодити людям, а й досконалі мудрістю не зможуть шкодити людям. Оскільки й ті, й інші не зможуть шкодити людям, їхні де поєднаються одне з одним.

61

Велике царство — це низовина річки, вузол Піднебесної, самиця Піднебесної. Самиця своєю незворушністю завжди перемагає самця, та незворушністю своєю вона стоїть нижче від самця. Тому велике царство прихильяє до себе маленьке тим, що ставить себе нижче від останнього; маленьке ж царство здобуває прихильність великого царства тим, що стоїть нижче від останнього. Тому прихильяють до себе або тим, що ставлять себе нижче, або тим, що самі по собі є нижчі. Нехай велике царство бажає не більше того, щоб усі були однаково нагодовані, а мале царство нехай бажає не більше того, щоб служити людям. Тоді обидва матимуть те, чого бажають. Великому належить бути внизу.

62

Дао — глибока основа всіх речей. Воно — скарб добрих і захист недобрих людей. Гарні слова можна виголошувати привселюдно, добру поведінку можна поширювати на людей. Але навіщо ж полишати недобрих людей? У такому разі для чого ж висувають володаря і призначають йому трьох радників?

Володар і радники, хоч і мають дорогоцінне каміння і можуть їздити колісницями, — краще їм буде спокійно дотримуватись дао.

Чому в давнину цінували дао? В той час люди не прагнули набувати багатства і злочини діставали прощення. Тому й дао у Піднебесній цінувалося дорого.

63

Треба здійснювати недіяння, зберігати спокій і смакувати позбавлене смаку. Велике складається з малого, а численне — з нечисленного. На ненависть треба відповідати добром.

Подолання важкого починається з легкого, здійснення великого починається з малого, адже в світі важке утворюється з легкого, а велике — з малого. Тому досконалий мудрістю починає не з великого; тим самим він здійснює велике. Хто багато обіцяє, той не заслуговує на довіру. Де багато легких справ, там багато й важких. Тому досконалий мудрістю ставиться до легкої справи, як до важкої; тому він не зазнає труднощів.

Те, що спокійне, легко зберегти. Те, що не виявило ще ознак, легко спрямувати. Те, що слабке, легко розділити. Те, що дрібне, легко розпорошити. Діяння слід починати з того, чого ще нема. Наведення ладу слід починати тоді, коли ще нема заворушень. Бо велике дерево виростає з малого, дев'ятиповерхова вежа починає будуватися із жменьки землі, подорож завдовжки у тисячу лі починається з одного кроку.

Хто діє — зазнає невдачі. Хто чимось володіє — втратить. Ось чому досконалий мудрістю бездіяльний, і він не зазнає невдачі. Він нічого не має і тому нічого не втрачає. Ті, які вершать свої справи й поспішають досягти успіху, зазнають невдачі. Хто обережно закінчує свою справу, подібно до того як він її започаткував, у того завжди буде благополуччя. Тому досконалий мудрістю не має пристрастей, не цінує речей, які важко здобути, вчиться у тих, хто не має знань, і йде тим шляхом, що ним пройшли інші. Він вірний природності речей і не сміє діяти свавільно.

65

У давнину ті, хто дотримувався дао, не освічували народ, а лишали його в темряві. Важко керувати народом, коли у нього багато знань. Тому управління країною за допомогою знань приносить країні лихо, а без допомоги знань — приводить країну до щастя. Хто знає ці дві речі, той стає прикладом для інших. Знання цього прикладу — це знання найглибшого де. Найглибше де — воно і глибоко, і далеко. Воно протилежне всім істотам, але приводить їх до певної відповідності з ним.

66

Річки та моря можуть владарювати над рівнинами, тому що вони здатні стікати вниз. Тому вони володарюють над рівнинами.

Коли досконалий мудрістю бажає піднятися над народом, він мусить ставити себе нижче від інших. Коли він бажає бути попереду від інших людей, він мусить ставити себе позаду інших. Тому, хоч він і стоїть над народом, він не є для народу тягарем; хоч він перебуває попереду, народ йому не шкодить. Тому люди з радістю його висувають і не відвертаються від нього. Він не бореться, завдяки чому він непереможний.

67

Всі говорять про те, що моє дао велике й не зменшується. Якби воно зменшилося, то після довгого часу воно стало б маленьким. Не зменшується тому, що воно є великим.

Я маю три скарби, що ними дорожу: перший — це людинолюбство, другий — ошадливість, а третій полягає в тому, що я не смію бути попереду від інших. Я людинолюбний, тому можу стати хоробрим. Я ошадливий, тому можу бути щедрим. Я не смію бути попереду від інших, тому можу стати розумним володарем.

Хто хоробрий без людинолюбства, щедрий без ошадливості, хто, будучи попереду, відштовхує тих, хто позаду, — той гине. Хто провадить війну людинолюбно, перемагає і його оборона неприступна. Небо його рятує, людинолюбство його обороняє.

68

Розумний полководець не буває войовничим. Вмілий вояк не буває гнівним. Той, хто вміє перемагати ворога, не нападає. Той, хто вміє керувати людьми, не ставить себе в низьке становище. Це я називаю де, що уникає боротьби. Це сила в керуванні людьми. Це означає йти за природою та за давнім началом дао.

Військове мистецтво вчить: я не смію перший починати, я повинен чекати. Я не смію наступати хоча б на крок уперед, а відступаю на декілька кроків назад. Це називається діянням через недіяння, ударом без зусилля. В цьому випадку не буде ворога, і я можу обходитися без вояків. Нема більшого лиха, аніж недооцінити супротивника. Недооцінка супротивника пошкодить моему найзаповітнішому засобові — дао. Внаслідок битв ті, що тужать, здобувають звитягу.

70

Мої слова легко зрозуміти і здійснити. Але люди не можуть зрозуміти і не можуть здійснювати. Слова мають початок, діла мають найголовніше. Оскільки люди їх не знають, вони не знають і мене. Коли мене мало знають, тоді я дорогий. Тому досконалий мудрістю подібний до того, хто вбирається в грубе одіння, при собі тримаючи яшму.

71

Хто, маючи знання, робить вигляд, що не знає, той вищий від усіх. Хто, маючи знань, робить вигляд, що знає, той хворий. Хто, будши хворим, вважає себе хворим, той не хворий. Досконалий мудрістю не хворий. Будши хворим, він вважає себе хворим,— тому він не хворий.

72

Коли народ не боїться можновладців, тоді приходить могутність. Не затісняйте його житла, не зневажайте його життя. Хто не зневажає народ, той не буде зневажений народом. Тому досконалий мудрістю, знаючи себе, не виставляє себе. Він любить себе і не підносить себе. Він відмовляється від самолюбства і воліє не підноситись.

73

Хто хоробрий і войовничий — той гине, хто хоробрий і не войовничий — той буде жити. Ці дві речі означають: одна — користь, а друга — шкоду. Хто знає причини того, що небо ненавидить войовничих? Пояснити це важко і досконалому мудрістю.

Небесне дао не бореться, але вміє перемагати. Воно не мовить, але вміє відповідати. Воно з'являється саме собою. Воно спокійне і вміє керувати речами. Мережа природи рідка, та нічого не пропускає.

74

Якщо народ не боїться смерті, то навіщо ж погрожувати йому смертю? Хто примушує людей боятися смерті і вважає цю справу звабливою, того я захоплю і знищу. Хто сміє чинити таке?

Завжди існує носій смерті, який убиває. А якщо хтось його замінить — це значить, замінить великого майстра. Хто, замінюючи великого майстра, рубає сокирою, пошкодить свою руку.

75

Народ голодує тому, що влада бере забагато податків. Ось чому народ голодує. Важко керувати народом тому, що влада занадто діяльна. Ось чому важко керувати. Народ зневажає смерть тому, що в нього надто сильне прагнення життя. Ось чому зневажають смерть. Той, хто нехтує своїм життям, тим самим цінує своє життя.

Людина при своєму народженні ніжна і слабка, а з приходом смерті тверда і міцна. Всі істоти та рослини при своєму народженні ніжні і слабкі, а при загибелі сухі чи гнилі. Тверде і міцне — це те, що гине, а ніжне і слабе — це те, що починає жити. Тому могутнє військо не перемагає і міцне дерево гине. Міцне і могутнє не мають тієї переваги, яку мають ніжне і слабе.

77

Небесне дао нагадує напінання лука. Коли понижується його верхня частина, підіймається нижня. Воно забирає зайве і віддає відібране тому, хто його потребує. Небесне дао забирає у багатих і віддає бідним те, що у них забрали. Людське ж дао — навпаки. Воно забирає у бідних і віддає багатим те, що у них забрали. Хто може віддати іншим усе зайве? Це можуть зробити тільки ті, які дотримуються дао. Тому досконалий мудрістю робить, та не користується тим, що зроблено, здійснює подвиги, та себе не вславляє. Він благородний тому, що не має пристрастей.

78

Вода — це найм'якше і найслабкіше створіння в світі, але в подоланні твердого й міцного вона непереможна, і на світі нема їй рівного.

Слабкі перемагають дужих, м'яке долає тверде. Це знають усі, але люди не можуть цього здійснити. Тому досконалий мудрістю мовить: «Хто взяв на себе приниження країни — стає володарем; хто взяв на себе нещастя країни — стає державцем».

Правдиві слова схожі на свою протилежність.

79

Після замирення великого заворушення обов'язково лишаються його наслідки. Як можна назвати це добром? Тому досконалий мудрістю дає присягу, що не буде нікого ганити. Добрі прагнуть угоди, а недобрі — злдрства. Небесне дао ставиться до всіх однаково, та воно завжди на боці добрих.

80

Нехай держава буде маленькою, а населення — нечисленним. Якщо в державі є різні зняряддя, не треба до них вдаватися. Хай люди до кінця свого життя не йдуть далеко від своїх місць. Якщо в державі є човни та колісниці, не треба з них користатися. Навіть якщо є вояки, не треба їх виставляти. Нехай народ починає знову плести вузлики і вживати їх замість письмен. Нехай їжа буде смачною, одяг гарним, житло зручним, а життя радісним. Нехай сусідні держави дивляться одна на одну, слухають одна в одній півнячий спів і собачий гавкіт, а люди до самої старості й смерті не відвідують одне одного.

81

Вірні слова не вишукані. Гарні слова не заслуговують на довіру. Добра людина не красномовна. Красномовна людина не добра. Той, хто знає, не доводить; хто доводить, не знає.

Досконалий мудрістю нічого не нагромаджує. Він усе робить для людей і все віддає іншим. Небесне дао несе всім істотам користь і ніяк їм не шкодить. Дао досконалого мудрістю — це діяння без боротьби.

